

[Θέματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας]

Στάσεις απέναντι στη γλώσσα

Μαρία Κακριδή-Φερράρι (2007)

Οι υποκειμενικές στάσεις [attitudes] ομάδων ή/και ατόμων απέναντι στις γλωσσικές παραγωγές και οι τρόποι διερεύνησης αυτών των στάσεων αποτελούν ένα συνεχώς αναπτυσσόμενο τομέα των κοινωνικών προσεγγίσεων της γλώσσας τις τελευταίες δεκαετίες.

Η έννοια αφορά την *αντίληψη* που έχουν για τις ιδιότητες της γλώσσας -ασχέτως με το τί προκύπτει γι' αυτές από την έρευνα της γλωσσολογίας- οι διάφορες εθνικές και κοινωνικές ομάδες ομιλητών, καθώς και το πώς συγκεκριμενοποιούν στη συμπεριφορά τους τις απόψεις τους σχετικά με τις γλωσσικές ποικιλίες που τους περιβάλλουν (γλώσσες, διαλέκτους, τοπικά και κοινωνικά ιδιώματα, επίπεδα ύφους των επιμέρους γλωσσικών συστημάτων κλπ.). Πρόκειται συνεπώς για διεπιστημονική έννοια, γι' αυτό και η πλήρης διερεύνησή της, όπως άλλωστε και η μελέτη της γενικότερης έννοιας των στάσεων, εμπλέκει στοιχεία από διάφορους κλάδους των επιστημών του ανθρώπου: της γλωσσολογίας φυσικά (και των σχετικών με το θέμα κλάδων της, της κοινωνιογλωσσολογίας, της εθνογραφίας της επικοινωνίας κ.ά.), αλλά και της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας, της ιστορίας, των παιδαγωγικών σπουδών, των επικοινωνιακών σπουδών, ιδιαίτερα όμως της κοινωνικής ψυχολογίας, που έδωσε και την πρώτη ώθηση για τον εντοπισμό της υποκειμενικής πλευράς της γλωσσικής συμπεριφοράς.

Επιλέγοντας μεταξύ των πολλών ορισμών που έχουν δοθεί για τις στάσεις, μπορούμε να προσαρμόσουμε στην περίπτωση μας τον κλασικό ορισμό του Allport (1935· στον Baker 1992, 11), θεωρώντας τις *στάσεις απέναντι στη γλώσσα* ως εσωτερική νοητική κατάσταση ετοιμότητας, που οργανώνεται από την εμπειρία και ασκεί ρυθμιστική και δυναμική επίδραση στην αντίδραση του ατόμου απέναντι σε όλα όσα σχετίζονται με το γλωσσικό φαινόμενο. Με άλλα λόγια, αφορά έναν κάπως συνεκτικό συνδυασμό γνωστικών γεγονότων και δομών στο μυαλό του ατόμου, που καθοδηγεί κάθε συμπεριφορά σχετικά με τη γλώσσα (Bainbridge 2001). Απλούστερα ακόμα, ονομάζουμε έτσι «κάθε συναισθηματικούς, νοητικούς ή συμπεριφορικούς δείκτες που αφορούν αξιολογικές αντιδράσεις απέναντι σε διάφορες γλωσσικές ποικιλίες ή τους ομιλητές τους» (Ryan et al. 1982, 7· στον Papapanlou 1998, 16).

Στους παραπάνω ορισμούς διαφαίνονται και οι δύο βασικές οπτικές γωνίες μέσα από τις οποίες προσεγγίζονται οι στάσεις. Η νοησιαρχική, πρώτα, δίνει έμφαση στην εσωτερική τους φύση, δημιουργώντας όμως έτσι ερωτήματα ως προς τους τρόπους αναγνώρισής τους, εφόσον δεν είναι δυνατόν να τις «παρατηρήσουμε» εμπειρικά. Αντίθετα, η συμπεριφοριστική αντιμετώπισή τους θεωρεί ότι οι στάσεις είναι προσεγγίσιμες μόνο μέσα από τις αντιδράσεις της συμπεριφοράς στις κοινωνικές περιστάσεις που τις προκαλούν και η παρατήρηση αυτών των αντιδράσεων αποτελεί και τον μόνο (έμμεσο) τρόπο διερεύνησης των στάσεων.

Ως προς τη φύση τους, θεωρείται ότι οι στάσεις αποτελούν ένα σύνθετο πλέγμα αναπαραστάσεων και κοινωνικών αξιολογήσεων και, σύμφωνα με τον γνωστό διαχωρισμό του Πλάτωνα, περιλαμβάνουν νοητική, συναισθηματική και βουλητική διάσταση (που αφορά την ετοιμότητα για δράση, δηλαδή). Στη νοητική διάσταση ανήκουν οι μεταγλωσσικές αντιλήψεις, οι απόψεις και οι πεποιθήσεις των ατόμων: «τα ιταλικά είναι μουσική γλώσσα», «η διατήρηση των διαλέκτων είναι ανώφελη», «οι ιθαγενείς γλώσσες της Αφρικής δεν είναι κανονικές γλώσσες» κ.ά. Η συναισθηματική διάσταση αφορά τα συναισθήματα που μπορεί να γεννά μια γλωσσική ποικιλία ή στοιχείο, ενώ είναι δυνατόν να βρίσκεται σε αντίθεση με τη νοητική: «δάκρυσα όταν άκουσα να μιλούν δίπλα μου το ιδίωμα του χωριού μου (αν και θεωρώ τη διατήρηση των ντοπιολαλιών ανώφελη)», «αγανακτώ με τα λάθη που ακούω στην τηλεόραση», «αγαπώ πολύ την ιταλική γλώσσα», «αγωνιώ για το μέλλον της ελληνικής», «με διασκεδάζει η γλώσσα των νέων» κ.ά. Η βουλητική διάσταση, που αφορά την επιθυμία για δράση, σχετίζεται με τις προθέσεις ομάδων ή ατόμων σχετικά με τη

γλώσσα: «θα ξεκινήσω μαθήματα ρωσικής», «θα ενισχύσουμε τη συγγραφή ενός λεξικού της πομακικής», «να σημειώνετε τις λέξεις από το επάγγελμα των γονιών σας και να φτιάξετε γλωσσάρια μ' αυτές», «να χρησιμοποιείτε όσο γίνεται τη γλώσσα των νέων στα κείμενα που γράφετε για τις τηλεοπτικές σειρές», «το υπουργείο αποφάσισε να αυξηθούν σημαντικά οι ώρες διδασκαλίας των αρχαίων» κ.ά.

Είναι φανερό από τα παραδείγματα ότι οι στάσεις, στη νοητική τους πλευρά, μπορεί να εμπεριέχουν και λανθασμένες απόψεις -σύμφωνα με τα συμπεράσματα της γλωσσολογίας- για τη φύση και τα χαρακτηριστικά των γλωσσών, γι' αυτό και συσχετίζονται πολλές φορές με τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα που κυκλοφορούν για τη γλώσσα. Υπάρχουν όλα στις ευρύτερες ιδεολογικές, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις, με έντονο συμβολικό χαρακτήρα, και ως τέτοιες αντιμετωπίζονται και από την έρευνα.

Ως προς το περιεχόμενό τους, οι αξιολογήσεις που εμπεριέχουν οι γλωσσικές στάσεις αφορούν τόσο την *υπόσταση* των γλωσσικών ποικιλιών όσο και τη *μορφή* τους, ενώ συγχρόνως, όπως θα δούμε, έχουν και συγκεκριμένη επίδραση πάνω σ' αυτά.

Σχετικά με την υπόσταση, ιδιαίτερα επίμονες στάσεις εκδηλώνονται ως προς την ιεράρχηση των γλωσσών στην κλίμακα του κοινωνικού κύρους «τα γαλλικά του Καναδά αποτελούν απλώς παραφθορά της γαλλικής», «τα αγγλικά της Βρετανίας είναι πολύ πιο όμορφα από αυτά της Αμερικής», «η ελληνική είναι η πλουσιότερη γλώσσα, η μητέρα όλων των γλωσσών», «ο γραπτός λόγος υπερέχει σαφώς του προφορικού», «δεν είναι ωραίο να μιλάς 'χωριάτικα' μπροστά σε Έλλαδίτες» κλπ.

Η ιεράρχηση του κύρους επηρεάζει, με καθοριστικό μάλιστα τρόπο, τις απόψεις των ατόμων και ως προς τα επιμέρους στοιχεία της δομής των ποικιλιών, δηλαδή τη μορφή τους. Στοιχεία που απαντούν σε ποικιλίες κύρους, π.χ. στην πρότυπη γλώσσα μιας χώρας ή στο λογιότερο ύφος της, ιεραρχούνται υψηλότερα από αυτά των χαμηλών ποικιλιών ή του οικείου ύφους. Διαμαρτυρίες πάλι σχετικά με τη χρήση δάνειων τύπων τη χρήση «σωστών» ή «λανθασμένων» στοιχείων, τον τρόπο ορθογράφησης των λέξεων, τη γλωσσική αλλαγή που προμηνύουν πιθανοί νεωτερισμοί κ.ά. αποτυπώνουν στάσεις ως προς τη μορφή που θεωρείται ότι πρέπει να έχει μια γλώσσα: «Γιατί το ξένο και κακόηχο *ντιμπέιτ* αντί για το υπέροχο ελληνικότατο *τηλεμαχία* ;», «είναι λάθος το εκποθή και δείχνει αμορφωσιά, πρέπει να προφέρουμε καθαρά εκπομθή», «μ' εκνευρίζει ιδιαίτερα η χρήση *άμεσα* αντί *αμέσως*», «το μονοτονικό κατέστρεψε τη μουσική της γλώσσας μας», «εμείς μεγαλώσαμε με το *τρέχω* να είναι αμετάβατο ρήμα, τί είναι τώρα αυτό το *τρέχω το πρόγραμμα στον υπολογιστή*;» κ.ά.

Στην πραγματικότητα, όλες αυτές οι στάσεις, οι επιμέρους αξιολογήσεις, οι απόψεις και τα συναισθήματα των ομιλητών αντιστοιχούν σε στάσεις *όχι* απέναντι στην ίδια τη γλώσσα και τα στοιχεία της, εφόσον -για την επιστήμη- τα γλωσσικά στοιχεία δεν φέρουν αξία από μόνα τους, αλλά απέναντι στους ομιλητές των διαφόρων ποικιλιών και τις εθνικές ή κοινωνικές ομάδες όπου ανήκουν αυτοί οι ομιλητές. Οι απόψεις ή τα συναισθήματα που επικρατούν γι' αυτούς επεκτείνονται και στις γλωσσικές τους παραγωγές και προκαλούν διαφοροποιήσεις στην αντιμετώπισή τους. Πρόκειται, δηλαδή, για ιεραρχημένες κατηγοριοποιήσεις κοινωνικών ομάδων (με την ευρύτερη δυνατή έννοια), οι οποίες προβάλλονται με συμβολικές επενδύσεις πάνω στη γλώσσα τους.

Αντιλαμβάνεται λοιπόν κανείς πόσο σημαντική είναι η μελέτη των γλωσσικών στάσεων για την κοινωνική προσέγγιση της γλώσσας, αλλά όχι μόνο γι' αυτήν: μέσω της αξιολόγησης που εκφράζουν και αναπαράγουν, οι στάσεις επηρεάζουν πολλούς τομείς των γλωσσικών εκφάνσεων και, τελικά, της ίδιας της κοινωνικής ζωής των ομιλητών. Με άλλα λόγια, αν και πρόκειται για καθαρά υποκειμενικό στοιχείο, επηρεάζει αποφασιστικά την αντικειμενική πραγματικότητα των γλωσσών και των ομιλητών τους.

Συγκεκριμένα, θετικές ή αρνητικές στάσεις μπορεί να επηρεάσουν πρώτα απ' όλα την ενίσχυση ή απλώς τη

διατήρηση (επιβίωση) ή την υποχώρηση (μέχρι «θανάτου») ποικιλιών χαμηλού κύρους, όπως π.χ. έγινε με τη συρρίκνωση πολλών μειονοτικών γλωσσών, διαλέκτων, ιδιωμάτων ή κοινωνικών ποικιλιών. Το γεγονός ότι οι στάσεις φαίνεται να επιδρούν σημαντικά στην εκμάθηση νέων ποικιλιών (π.χ. στην προτίμηση της εκμάθησης της αγγλικής αντί για την ουαλική), -είτε σε συλλογικό επίπεδο, μέσω επιλογών που δίνει το σχολείο, είτε σε ατομικό- καθιστά τη μελέτη τους πολύτιμη για τη συναγωγή συμπερασμάτων που θα βοηθήσουν σε περαιτέρω αποφάσεις. Έχει επίσης αποδειχτεί ότι πλευρές της στάσης ενός ατόμου απέναντι στην ποικιλία που προσπαθεί να μάθει καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό και την ίδια τη δυσκολία ή ευκολία εκμάθησής της.

Από μίαν άλλη οπτική, συγκεκριμένες στάσεις μπορεί να επηρεάσουν αλλαγές στη μορφή μιας γλώσσας, επιταχύνοντας ή επιβραδύνοντας (συχνά και ανατρέποντας) υπάρχουσες δυναμικές τάσεις. Αυτό γίνεται με το να προτιμάται συστηματικά το ένα από τα στοιχεία (αλλόφωνα, αλλόμορφα, δομές, λέξεις, εκφράσεις κλπ.) που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε μια θέση αντί των άλλων, τα οποία σιγά-σιγά εξασθενούν. Θεωρείται μάλιστα ότι ακριβώς οι κοινωνικές αξιολογήσεις και το συμβολικό νόημα με το οποίο επενδύονται οι διάφοροι γλωσσικοί τύποι αποτελούν σημαντικότερο παράγοντα στην προώθηση αλλαγών της γλώσσας μέσα στον χρόνο.

Οι γλωσσικές στάσεις μπορεί, τέλος, να επηρεάσουν την επικοινωνιακή ικανότητα ατόμων και ομάδων, αλλά και τη διεπίδραση ή την αλληλοκατανόηση μεταξύ των ομιλητών τους. Θεωρούμε π.χ. πως καταλαβαίνουμε ευκολότερα τη γλώσσα ή την ποικιλία μιας ομάδας προς την οποία υπάρχει θετική διάθεση, εκτίμηση ή θαυμασμός: η αντικειμενική ευκολία ή δυσκολία κατανόησης της γλώσσας της επηρεάζεται από τη θετική μας στάση απέναντί της.

Σε τελική ανάλυση, βλέπουμε, συνοψίζοντας τα παραπάνω, ότι οι (υποκειμενικές) στάσεις μπορεί να προσδιορίσουν, συνολικά, τόσο την (αντικειμενική) υπόσταση όσο και την (αντικειμενική) μορφή/δομή των γλωσσικών ποικιλιών στη διάρκεια του χρόνου, την ιστορική τους τύχη δηλαδή. Και μέσω αυτής, και την ιστορική τύχη ομάδων ομιλητών, όταν π.χ. τους αφαιρείται η ευκαιρία έκφρασης μέσα από τον κώδικά τους ή, αντίθετα, όταν η γλώσσα τους καλλιεργείται και ενισχύεται, χρησιμεύοντας π.χ. ως παγκόσμιο μέσο επικοινωνίας.

Σε συλλογικό επίπεδο, οι γλωσσικές στάσεις που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία ή συγκεκριμένες ομάδες της καθορίζουν πολιτικές αποφάσεις θεσμών και ενσωματώνονται στον γλωσσικό σχεδιασμό αυτής της κοινωνίας και την κυριότερη έκφρασή του, την εκπαίδευση. Η γλωσσική πολιτική την οποία εκφράζει ο εκάστοτε γλωσσικός σχεδιασμός ενός κράτους αποφασίζει για το ποια/ποιες γλώσσα/ες θα διδαχθεί/θούν στα σχολεία, σε ποια ακριβώς μορφή κλπ. Αυτό μπορεί να έχει σοβαρό αντίκτυπο στα παιδιά: θετικό, αν ανήκουν στις εθνικές ή κοινωνικές ομάδες των οποίων ο τρόπος ομιλίας και γραφής προκρίνεται από τις εκπαιδευτικές επιλογές, αρνητικό, αν αποσιωπάται, επικρίνεται ή και τιμωρείται ή διώκεται. Επιπλέον όμως, πέρα από τις γενικότερες τάσεις σε συλλογικό επίπεδο, οι ειδικότερες στάσεις των εκπαιδευτικών ως υποκειμένων μπορεί επίσης να επιδράσουν θετικά ή αρνητικά πάνω σε κάθε παιδί.

Ως προς τη δημιουργία τους, οι στάσεις φαίνεται να σχηματίζονται σε μικρή ηλικία, μια και αποτελούν μέρος της κοινωνικοποίησης του ατόμου, της εκμάθησης δηλαδή των κοινωνικά αποδεκτών απόψεων και συμπεριφορών που χαρακτηρίζουν την ομάδα του. Οι ατομικοί και συλλογικοί παράγοντες κοινωνικοποίησης (γονείς, παρέα, σχολείο, ΜΜΕ) παίζουν συνεπώς καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία ή την αναπαραγωγή των στάσεων. Κρίσιμη όμως περίοδος για τη διαφοροποίηση ή τη σταθεροποίησή τους θεωρείται η εφηβεία, όπου οι ομάδες συνομηλίκων επηρεάζουν σημαντικά την συμμόρφωση του ατόμου στην κουλτούρα τους.

Ειδικότεροι παράγοντες που μπορεί επίσης να διαδραματίσουν ρόλο στη διαφοροποίηση των στάσεων και στην πιθανή (αλλά δύσκολα πραγματοποιήσιμη) αλλαγή τους στον χρόνο είναι πολλοί: η ηλικία, το φύλο, η

προσωπική ιστορία, το γλωσσικό ή και πολιτιστικό υπόβαθρο, το είδος εκπαίδευσης που επιλέγεται ή προσφέρεται, η στάση της κοινότητας και των επίσημων ή ανεπίσημων θεσμών της, η στάση των γονέων, των συνομηλίκων κ.ά. Ο Baker (1992), συζητώντας ορισμένους από αυτούς τους παράγοντες, υπογραμμίζει τη συνθετότητα του καθενός, η οποία καθιστά αδύνατες μονοσήμαντες αντιστοιχήσεις και ερμηνείες.

Γενικά, πάντως, φαίνεται ότι οι γλωσσικές στάσεις, συνειδητές ή ασυνειδητές, είναι ιδιαίτερα ανθεκτικές και έχουν τάση να αντιστέκονται στην αλλαγή.

Από καθαρά γλωσσολογική και κοινωνιογλωσσολογική άποψη, ο σχηματισμός των στάσεων συνδέεται στενά με τη *γλωσσική ποικιλία*, αφού η ύπαρξη διαφορετικών τύπων στα περισσότερα επίπεδα της γλώσσας δίνει τη δυνατότητα αξιολογικής αντιμετώπισης του καθενός από αυτούς. Από την άλλη πλευρά, οι στάσεις παράγουν και οι ίδιες γλωσσική ποικιλία, μια που μέσω αυτής μπορεί να διακρίνεται μια ομάδα από τις άλλες. Στη βάση τους βρίσκεται ακριβώς ο καθοριστικός διαχωρισμός μεταξύ του «Εμείς», του «δικού μας» (εδώ της γλώσσας, της διαλέκτου, της ορθογραφίας που μάθαμε *εμείς* στο σχολείο κλπ.) από το «άλλο» (τους «Άλλους», γενικότερα) και οι αξιολογήσεις που τα συνοδεύουν.

Συνεπώς, η δημιουργία ιεραρχημένων κοινωνικών στάσεων απέναντι στις γλωσσικές ποικιλίες και τη μορφή τους οφείλεται στη συνολικότερη ύπαρξη κοινωνικής ασυμμετρίας και ανισοτήτων (με την ευρύτερη έννοια: εθνικών, εθνοτικών, τάξικών κλπ.). Έτσι, θεωρείται ότι δεν είναι δυνατόν να εξαλειφθούν οι διαφορετικές -θετικές ή αρνητικές- στάσεις απλώς με την εξάλειψη όσων προκαταλήψεων τις συνοδεύουν: δεδομένου ότι συνδέονται με συμβολικές αναπαραστάσεις της κοινωνικής ταυτότητας, εκφράζουν και αναπαράγουν συγχρόνως τις συγκρούσεις που προκύπτουν από τον κοινωνικό έλεγχο που ασκείται στις διάφορες ομάδες ομιλητών μέσω της γλώσσας.

Οι μέθοδοι εντοπισμού και καταγραφής των γλωσσικών στάσεων προσκρούουν στην αρχική επισήμανση που αναφέραμε, ότι οι στάσεις αποτελούν «εσωτερική νοητική κατάσταση», η οποία όμως μπορεί να εντοπιστεί μόνο αν υπάρξει έκφρασή της στη συμπεριφορά. Ωστόσο, είναι γνωστή η αναντιστοιχία που μπορεί να προκύψει ανάμεσα στη βαθύτερη στάση μας απέναντι σε κάτι και την εξωτερική συμπεριφορά μας. Οι παράγοντες που μεσολαβούν ανάμεσά τους είναι πολλοί και διαφορετικού χαρακτήρα ο καθένας: για παράδειγμα, η επιθυμία ή όχι συμμόρφωσης προς ευρύτερα αποδεκτές απόψεις, η άγνοια, ο χρόνος που κυλά, συνειδητές ή ασυνειδητές προσωπικές επιλογές κλπ. Έτσι, δεν είναι δυνατόν να προβλεφθεί με ακρίβεια η συμπεριφορά που θα προκύψει από κάποια συγκεκριμένη στάση ούτε, αντίστροφα, από κάποια συγκεκριμένη συμπεριφορά να συναχθεί η πραγματική στάση που κρύβεται από πίσω.

Παρά τις δυσκολίες αυτές όμως, έχουν αναπτυχθεί διάφορα μεθοδολογικά εργαλεία που αποσκοπούν στην καταγραφή των στάσεων, δεδομένης και της σπουδαιότητάς τους σε διάφορους κρίσιμους τομείς της κοινωνικής ζωής, άρα και του γλωσσικού σχεδιασμού, όπως φάνηκε παραπάνω. Τα γνωστότερα από αυτά είναι η καταγραφή και ανάλυση μεταγλωσσικών απόψεων π.χ. από τον Τύπο, τα ερωτηματολόγια, ανοικτά ή κλειστά, οι συνεντεύξεις και οι διάφορες παραλλαγές της λεγόμενης τεχνικής των εναρμονισμένων αμφιέσεων [matched guise technique]: ακούγονται μαγνητοφωνημένα αποσπάσματα λόγου ενός αριθμού ατόμων που μιλούν με διαφορετικό τρόπο (συνήθως με διαφορετική προφορά) και οι ερωτώμενοι καλούνται να κατατάξουν αυτά τα άτομα σε διάφορες αξιολογικές κλίμακες κύρους, εξυπνάδας, μόρφωσης, φιλικότητας, καταλληλότητας σε κάποιο επάγγελμα κ.ά. διάφορα, χωρίς να ξέρουν ότι ο λόγος που άκουσαν προέρχεται από έναν ή πάντως πολύ λιγότερους ομιλητές απ' ό,τι τα αποσπάσματα. Έτσι, η κατηγοριοποίηση που κάνουν εξαρτάται αποκλειστικά από τον τρόπο ομιλίας που άκουσαν, πράγμα το οποίο βοηθά στον εντοπισμό των στάσεών τους απέναντι στις γλωσσικές διαφοροποιήσεις ή ποικιλίες.

Ο συνδυασμός διαφορετικών μεθόδων καταγραφής στάσεων και η επίγνωση των ορίων αυτών των μεθόδων τους επιτρέπουν οπωσδήποτε ασφαλέστερα συμπεράσματα σχετικά με το ζητούμενο. Σε τελευταία ανάλυση, όπως υπενθυμίζει ο Baker (1992), αναφέρονται σε τάσεις και γενικότερες κατευθύνσεις, όχι σε

προβλέψεις επιμέρους συμπεριφοράς κάθε φορά.

Καταλήγοντας, μπορούμε να πούμε ότι η κατάδειξη του καθοριστικού ρόλου των στάσεων στη διαμόρφωση και την ιστορία των γλωσσών καθιστά τη μελέτη τους ιδιαίτερα σημαντική: ο υποκειμενικός τους χαρακτήρας και η πιθανή απόστασή τους από τα πραγματικά επιστημονικά δεδομένα για το γλωσσικό φαινόμενο και τις ιδιότητές του, τα οποία πρέπει να υπογραμμίζονται κάθε φορά, δεν τις εμποδίζει καθόλου να αποτελούν οι ίδιες μια πραγματικότητα με πολλαπλές συνέπειες για τους ομιλητές.

Βιβλιογραφία

1) Γενικά

1. BAINBRIDGE, W. S. 2001. Attitudes and Behavior. Στο *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, επιμ. R. Mesthrie. Amsterdam etc.: Elsevier.
2. BAKER, C. 1992. *Attitudes and language*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
3. □□□. 2001: *Εισαγωγήστηδιγλωσσίακαιτηδιγλωσση εκπαίδευση*. Εισαγωγή-επιμέλεια και γλωσσάριο: Μ. Δαμανάκης, Μπφρ. Α. Αλεξανδροπούλου. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική 6. Αθήνα: Gutenberg.
4. BAUER, L. & P. TRUDGILL, επιμ. 1998: *Language Myths*. Harmondsworth: Penguin.
5. CALVET, L.-J. 1993. *La sociolinguistique*. Que sais-je? Παρίσι: Presses Universitaires de France.
6. □□□. 1999. Όταν οι γλωσσικές αναπαραστάσεις επινοούν τις γλώσσες. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 1999γ, 129-137.
7. CAMERON D. 1995. *Verbal Hygiene*. Λονδίνο: Routledge.
8. FERNÁNDEZ, M. 1999. Οι γλωσσικές στάσεις απέναντι στα γαλικιανά. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 1999γ, 395-401.
9. GILES, H. & R. STCLAIR. 1979. *Language and Social Psychology*. Οξφόρδη: Blackwell.
10. HEWSTONE, M. & H. GILES. 1997. Social Groups and Social Stereotypes. Στο *Sociolinguistics: A Reader and Coursebook*, επιμ. N. Coupland & A. Jaworski, 270-283. Palgrave.
11. HOLMES, J. 1992. *An Introduction to Sociolinguistics*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Longman.
12. ΚΩΣΤΟΥΛΑ-ΜΑΚΡΑΚΗ, Ν. 2001. *Γλώσσα και κοινωνία-Βασικές έννοιες*. Γλώσσα-Εκπαίδευση-Κοινωνία. Αθήνα: Μεταίχμιο.
13. LABOV, W. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press.
14. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, Σ. Α. 2005. *Ιδεολογία και γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
15. ΜΠΟΥΡΝΤΙΕ, Π. 1999. *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*. Μπφρ. Κ. Καψαμπέλη. Αθήνα: Καρδαμίτσας.
16. RYAN, E. B. & H. GILES, επιμ. 1982. *Attitudes towards Language. Social and Applied Contexts*. Λονδίνο: Edward Arnold.
17. RYAN, E. B., H. GILES & M. HEWSTONE. 1988. The Measurement of Language Attitudes. Στο *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*, επιμ. U. Ammon, N. Dittmar & K. J. Mattheier, 1068-1081. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: Walter de Gruyter.
18. RYAN, E. B., H. GILES & R. SEBASTIAN. 1992. *Attitudes Towards Language Variation*. Λονδίνο: Edward Arnold.
19. ΣΕΛΛΑ-ΜΑΖΗ, Ε. 2001. *Διγλωσσία και κοινωνία*. Αθήνα: Προσκήνιο (Σιδεράτος).
20. STRUBELL, M. 1999. Στάσεις απέναντι στη γλώσσα: αποδυνάμωση των ισχυρών γλωσσών και ενίσχυση των ασθενών. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 1999γ, 161-172.
21. TRUDGILL, P. 1983. *On dialect. Social and Geographical Perspectives*. Οξφόρδη: Blackwell.
22. ΤΣΙΤΣΙΠΗΣ, Λ. Δ. 2001. Στάσεις απέναντι στη γλώσσα. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 2001α, 78-80.
23. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ, Α.-Φ. 1999α. *Γλώσσα, πολιτική, πολιτισμός*. Αθήνα: Πόλις.
24. □□□. 1999β. Στάσεις απέναντι στην πολυγλωσσία. Στο ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ 1999γ, 91-95.
25. □□□, επιμ. 1999γ. «Ισχυρές»-«Ασθενείς» Γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (2 τόμοι) (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη, 26-28 Μαρτίου 1997). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
26. □□□, επιμ., σε συνεργασία με Μ. Θεοδωροπούλου. 2001α. *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*.

Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής γλώσσας. (Βλ. και www.komvos.edu.gr ® Γλώσσα: Θεωρία-διδασκαλία ® Οδηγός).

27. [1999], επιμ. 2001β. *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας: από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

28. [2004]. 2004. Χρήσεις της γλώσσας: οι όροι μιας συζήτησης. *Ο Πολίτης* 127 (Νοέμβριος): 16-22 και στο *Χρήσεις της Γλώσσας* (Επιστημονικό Συμπόσιο, 3-5 Δεκεμβρίου 2004), 209-224. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας [Σχολή Μωραΐτη].

2) Έρευνες στάσεων στην ελληνική πραγματικότητα

1. ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Δ. 2005. Η έκθεση Killilea και η υποδοχή της στην Ελλάδα. *Γλώσσα* 60 (Ανοιξη): 44-60.

2. ΑΡΑΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. 1996. 'Δημοτική', 'Καθαρεύουσα' και οι στάσεις των νέων. Στο «*Ισχυρές*»-«*Ασθενείς*» *Γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (Πρακτικά Ημερίδας, 25 Απριλίου 1996), 149-159. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

3. [2002]. 2002. 'Δημοτική', 'Καθαρεύουσα' και οι στάσεις των δύο φύλων. Στο *Γλώσσα-Γένος-Φύλο*, επιμ. Θ.-Σ. Παυλίδου, 171-206. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

4. ΒΕΡΒΙΤΗΣ, Ν. & Μ. ΚΑΠΟΥΡΚΑΤΣΙΔΟΥ. 2003. Οι χρήσεις της τοιγγάνικης και οι γλωσσικές στάσεις των ομιλητών της απέναντι στην τοιγγάνικη και την ελληνική. Ανακοίνωση στο 6^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας (Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003, Εργαστήριο Γλωσσολογίας) (βλ. σχετικό CD-Rom).

5. ΔΕΛΒΕΡΟΥΔΗ, Ρ. & Σ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ. 1997. Ο καθαρισμός της γλώσσας και η γλώσσα του καθαρισμού. *Σύγχρονα Θέματα* 62 (Ιανουάριος-Μάρτιος): 79-91.

6. DROSSOU, M. 2004. Periphery Viewing the World: Myths about Language. Στο *The Periphery Viewing the World*, επιμ. Ch. Dokou, E. Mitsi & B. Mitsikopoulou, Selected Papers from the Fourth International Conference of the Hellenic Association for the Study of English. Athens: Parousia Publications 60, 57-65.

7. ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ, Α. & Γ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ. 1999. 'Πήρανε τη γλώσσα στο ... κρανίο': στάσεις των Μ.Μ.Ε. απέναντι στη γλώσσα των νέων. Στο *Ελληνική Γλωσσολογία '97* (Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Γλωσσολογικού Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τομέας Γλωσσολογίας), επιμ. Α. Μόξερ, 586-595. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

8. ΚΑΚΡΙΑΔΗ-ΦΕΡΡΑΡΙ, Μ., υπό δημοσίευση. Συμβολικές διαστάσεις στην πραγμάτωση της γενικής ξενόγλωσσων μονάδων. *Γλωσσικός Περίπλους*, 117-128. Αθήνα: Τομέας Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

9. [2004], υπό δημοσίευση. Οι νεοελληνικές διάλεκτοι στον δημόσιο λόγο: δείγματα αντιμετώπισής τους. *Αφιερωματικός τόμος για τον Παναγιώτη Κοντό*. Αθήνα.

10. ΚΑΡΥΟΛΑΙΜΟΥ, Μ. (Karyolemou M.) 1992. Statut de fait et statut subjectif: Quelques remarques à propos de la communauté sociolinguistique chypriote. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* (Πρακτικά της 12ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 18-20 Απριλίου 1991), 255-266. Θεσσαλονίκη.

11. [2003]. 1993. Μεταγλωσσικά σχόλια και γλωσσικές στάσεις. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* (Πρακτικά της 14ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 27-29 Απριλίου 1993), 459-473. Θεσσαλονίκη.

12. [2001]. 2001. Λαϊκή γλωσσολογία και μέσα μαζικής ενημέρωσης. Προϋποθέσεις και μηχανισμοί. Στο ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ & ΜΟΣΧΟΝΑΣ 2001, 71-83.

13. KARYOLEMOU, M. 1994. Linguistic attitudes and metalinguistic discourse: An investigation in the Cypriot press. Στο *Themes in Greek Linguistics* (Papers from the First International Conference on Greek Linguistics, September 1993), επιμ. I. Philippaki-Warbuton, K. Nicolaidis & M. Sifianou, 253-259. Reading, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

14. KARYOLEMOU, M. & P. PAVLOU. 2000. Language Attitudes and Assessment of Salient Variables in a Bi-dialectal Speech Community (Proceedings of the First International Conference on Language Variation in Europe), 110-120. Βαρκελώνη: Universitat Pompeu Fabra.

15. ΚΟΥΡΔΗΣ, Ε. 1997. Παράγοντες κοινωνιογλωσσικού στιγματισμού του τοπικού ιδιώματος της Θεσσαλίας. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*. (Πρακτικά της 17ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 20-24 Απριλίου 1996), 577-590. Θεσσαλονίκη.
16. □□□. 2001. Αξιολογικές αντιδράσεις στη χρήση τοπικών διαλέκτων: Η περίπτωση του θεσσαλικού ιδιώματος. *Ελληνική Γλωσσολογία '99* (Πρακτικά του 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Λευκωσία, Σεπτέμβριος 1999), 399-407. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
17. □□□. 2002. Απόδοση διαλεκτικής ταυτότητας από τους κατοίκους της πρωτεύουσας σε μορφές της επαρχιακής ελληνικής. Στο *Γλωσσολογικές έρευνες για την ελληνική* (Πρακτικά του 5^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, 13-15 Σεπτεμβρίου 2001), επιμ. Ch. Clairis, 321-324. Σορβόννη, Παρίσι: L' Harmattan.
18. □□□. 2003. Αξιολογικές αντιδράσεις Θεσσαλών πληροφορητών στο τοπικό τους ιδίωμα. Ανακοίνωση στο 6ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας (Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003) (βλ. σχετικό CD-Rom).
19. ΚΟΥΤΣΟΜΠΟΛΗΣ, Δ. 2005. Ο Τύπος για το Λεξικό Μπαμπινιώτη. *Γλώσσα* 60(Άνοιξη): 61-73.
20. ΜΑΥΡΕΑΣ, Δ. 2003. *Νοηματικές γλώσσες: μορφή, λειτουργία, στάσεις απέναντί τους*. Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία Α' μεταπτυχιακού κύκλου, Τομέας Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα.
21. □□□, υπό δημοσίευση. Στάσεις απέναντι στην Ελληνική Νοηματική Γλώσσα. Στο *Πρακτικά της 3ης Συνάντησης Εργασίας Μεταπτυχιακών Φοιτητών του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών* (9-10 Απριλίου 2005).
22. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, Σ. Α. 2001. Δημοσιεύματα του τύπου για τη γλώσσα. Στο ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ & ΜΟΣΧΟΝΑΣ 2001, 85-116.
23. □□□. 2002. Τα γράμματα των αναγνωστών για τη γλώσσα. *Καθημερινή*, 7/7/2002.
24. □□□. 2005. Διορθωτικές πρακτικές. Στο *Χρήσεις της Γλώσσας* (Επιστημονικό Συμπόσιο, 3-5 Δεκεμβρίου 2004), 151-174. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας [Σχολή Μωραΐτη].
25. □□□. 2005. *Ιδεολογία και γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
26. □□□, επιμ. 2004. Όψεις της γλώσσας στον Τύπο. Αφιέρωμα του περιοδικού *Γλώσσα* 59 (Φθινόπωρο): 45-93.
27. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ, Π. & Σ. Α. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, επιμ. 2001 *Δημοσιογραφία και γλώσσα: Πρακτικά Συνεδρίου* (Αθήνα, 15-16 Απριλίου 2000). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα της Ε.Σ.Η.Ε.Α.
28. ΡΑΡΑΒΛΟΥ, Α. Ν. 1998. Attitudes toward the Greek-Cypriot dialect: sociocultural implications. *International Journal of the Sociology of Language* 134:15-28.
29. □□□. 2001. Mind your Speech: Language Attitudes in Cyprus. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 22:491-501.
30. ΠΛΑΔΗ, Μ. 2001. Γλωσσικές στάσεις και διαλεκτική υποχώρηση. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* (Πρακτικά της 21ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 12-14 Μαΐου 2000), 618-629. Θεσσαλονίκη: Τομέας Γλωσσολογίας.
31. ΠΡΑΣΣΑ, Χ. 2005. Η 'γλώσσα του νέων' από τη σκοπιά των ενηλίκων. *Γλώσσα* 60 (Άνοιξη): 32-43.
32. SIVAS, E. 2003. Γλωσσικές ιδεολογίες και κοινωνιογλωσσική κατάσταση στη σημερινή κοινότητα της Κύπρου. Ανακοίνωση στο 6ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας (Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003) (βλ. σχετικό CD-Rom).
33. ΤΣΙΠΛΑΚΟΥ, Σ. 2003. Στάσεις απέναντι στη γλώσσα και γλωσσική αλλαγή: μια αμφίδρομη σχέση; Ανακοίνωση στο 6ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας (Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Γλωσσολογίας Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003) (βλ. σχετικό CD-Rom).
34. ΦΡΑΓΚΙΑΔΑΚΗΣ, Γ. 2005α. Γλωσσικές στάσεις και κίνητρα εκμάθησης της ελληνικής ως δευτερης/ξένης γλώσσας. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* (Πρακτικά της 25ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 7-9 Μαΐου 2004), 629-638. Θεσσαλονίκη.

35. □□□. 2005β. Προσέγγιση και ταξινόμηση των γλωσσικών στάσεων. *Πρακτικά της 2ης Συνάντησης Εργασίας Μεταπτυχιακών Φοιτητών. Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών* (14-16 Μαρτίου 2003), 154-169. Αθήνα.
36. ΧΑΡΗΣ, Γ. Η., επιμ. 2001. *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
37. ΧΛΙΜΙΤΖΑ, Ε.-Μ. 2005. Μεταγλωσσικά δημοσιεύματα στα ελληνικά portals. *Γλώσσα* 60 (Άνοιξη): 74-88.